

ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ: РЕВОЛЮЦІЯ ГІДНОСТІ В УКРАЇНСЬКИХ ШКІЛЬНИХ ПІДРУЧНИКАХ

А. А. Сидоренко

Запорізький національний університет

sydorenko_a@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-0243-4718>

Ключові слова: Революція Гідності, політика пам'яті, підручник, МОН України, новітня історія України, Небесна сотня, українська державність.

У статті проаналізовано події Революції Гідності 2013–2014 рр. крізь призму їх відображення в українських шкільних підручниках з новітньої історії України. Відзначено, що профільні державні органи влади приділяли системну увагу до проблеми висвітлення революційних подій у програмі та навчальних підручниках для 11-х класів з метою формування у школярів стійких моральних та ціннісних орієнтирів. Констатовано, що феномен Майдану висвітлювався як приклад жертвності та боротьби за права людини та гідність. Відзначено, що в українських підручниках події Революції Гідності позиціонувалися як мирний протест проти недемократичного режиму, що переріс у масштабне протистояння з владними інституціями. Зауважено, що висвітлення Революції Гідності у підручниках здійснювалося шляхом поєднання фактологічного матеріалу та емоційно-ціннісного підходу, що у перспективі дозволяє школярам усвідомити значення подій для розвитку української державності. Показано, що особливу увагу автори шкільних підручників приділяли героїзму Небесної Сотні як символу національної єдності та морального вибору громадян у критичні віхи історії. На конкретних прикладах проілюстровано спроби окремих політичних сил переглянути висвітлення подій Революції Гідності у шкільних підручниках та «вибілити» дії центральних органів влади, зокрема експрезидента-зрадника України В. Януковича. Зазначено, що у підручниках також звернено увагу на соціальні та політичні наслідки Революції Гідності для України та її міжнародного іміджу, висвітлено роль волонтерських і громадських ініціатив у підтримці протестного руху та допомозі постраждалим.

FORMATION OF HISTORICAL MEMORY: THE REVOLUTION OF DIGNITY IN UKRAINIAN SCHOOL TEXTBOOKS

A. A. Sydorenko

Zaporizhzhia National University

Keywords: Revolution of Dignity, memory politics, textbook, Ministry of Education and Science of Ukraine, contemporary history of Ukraine, Heavenly Hundred, Ukrainian statehood.

The article analyzes the events of the Revolution of Dignity in 2013–2014 through the lens of their representation in Ukrainian school textbooks on contemporary Ukrainian history. It is noted that relevant state authorities systematically paid attention to the issue of covering revolutionary events in textbooks for 11th-grade students in order to form stable moral and value orientations among schoolchildren. The study emphasizes that the phenomenon of Maidan was presented as an example of self-sacrifice and the struggle for human rights and dignity. It is highlighted that in Ukrainian textbooks, the events of the Revolution of Dignity were positioned as a peaceful protest against an undemocratic regime, which escalated into large-scale confrontations with state institutions. The article observes that the coverage of the Revolution of Dignity in textbooks combined factual material with an emotionally and value-oriented approach, which in the long term enables students to comprehend the significance of these events for the development of the

Ukrainian state. Special attention was given by textbook authors to the heroism of the Heavenly Hundred as a symbol of national unity and citizens' moral choice at critical historical junctures. Specific examples illustrate attempts by certain political forces to revise the representation of the Revolution of Dignity in school textbooks and to «whitewash» the actions of central authorities, particularly the ex-president and traitor of Ukraine, V. Yanukovich. The article also notes that textbooks addressed the social and political consequences of the Revolution of Dignity for Ukraine and its international image, highlighting the role of volunteer and civic initiatives in supporting the protest movement and assisting the victims.

Постановка проблеми. Революція Гідності – подія, яка знайшла широке відображення в українських шкільних підручниках, ставши важливим чинником формування національної ідентичності та історичної пам'яті молодого покоління. У навчальних текстах вона постає не тільки як протестний рух, а як переломний етап розвитку України, що визначив її подальший цивілізаційний вибір у контексті протиставлення європейського вибору нашої держави та «російського імперського впливу». Саме завдяки такому образу «революції» підручники виконують роль інструменту патріотичного виховання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографія досліджуваної проблеми (відображення Революції Гідності у шкільних підручниках) перебуває на початковому етапі формування. Більшість праць, дотичних до предмету дослідження, акцентують увагу на виховній ролі події, трансформації національної ідентичності без зіставлення офіційних освітніх наративів із суспільними уявленнями. Іншими словами – у науковій літературі тема відображення Революції Гідності у шкільних підручниках представлена достатньо вибірково, здебільшого у рамках ширших студій з історії політики пам'яті або ж освітньої реформи в Україні.

Мета статті полягає у дослідженні висвітлення події Революції Гідності 2013–2014 рр. у сучасних українських шкільних підручниках з новітньої історії України, виявлення ролі державних та освітньо-наукових установ у регулюванні шкільного підручникотворення, а також аналізі взаємозв'язку між освітньою політикою держави та процесом конструювання колективної пам'яті.

Виклад основного матеріалу. Революція Гідності 2013–2014 рр. стала не тільки однією з ключових подій новітньої історії України, але й викликом для системи шкільної освіти, зокрема у сфері шкільного підручникотворення. Міністерство освіти і науки України (МОН України) ще у 2015 р. підготувало додатковий параграф для учнів 11-х класів та методичні матеріали для вчителів

«Революція Гідності та агресія Росії проти України», що стало підсумком волонтерського проєкту, який МОН України реалізувало спільно з командою істориків, а також Київським університетом імені Бориса Грінченка¹.

МОН України, державні й наукові установи й надалі приділяли значну увагу проблемі висвітлення у шкільних підручниках подій Революції Гідності та проведення виховних заходів. Зокрема, у 2016 р. Державна наукова установа «Інститут модернізації змісту освіти» адресувала департаментам (управлінням) освіти і науки обласних, Київської міської державних адміністрацій, Інститутам післядипломної педагогічної освіти «Методичні рекомендації з питань організації виховної роботи у навчальних закладах у 2016/2017 навчальному році»², в яких відзначено, що зусилля педагогів мають бути спрямовані на підвищення рівня патріотизму молодого покоління шляхом оптимальної організації відповідної виховної роботи³. «Особливу увагу потрібно зосередити на змісті заходів з національно-патріотичного виховання, – відзначали автори документу. – Для цього слід враховувати, що на особистісному рівні патріотизм – найважливіша, стійка характеристика людини, що виражається у її світогляді, моральних ідеалах, нормах і проявах поведінки. Це високо смислово безумовна якість-цінність, що виражає ставлення людини до Батьківщини, народу, держави й до самої себе»⁴.

У цьому контексті, важливим чинником національно-патріотичного виховання виступав саме

¹ Параграф та методичні матеріали «Революція Гідності та агресія Росії проти України» доступні в електронному форматі. URL: <https://mon.gov.ua/news/paragraf-ta-metodichni-materiali-revolutsiya-gidnosti-ta-agresiya-rosii-proti-ukraini-dostupni-v-elektronnomu-formati>

² Про методичні рекомендації з питань організації виховної роботи у навчальних закладах у 2016/2017 навчальному році: Лист ДНУ «Інститут післядипломної освіти». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1828729-16#Text>

³ Там само.

⁴ Там само.

«феномен Майдану» – «промовисте свідчення жертвовності заради безумовного дотримання прав людини та поваги до людської гідності, відстоювання загальнонаціональних інтересів відмовою учасників від особистого заради досягнення спільної мети»⁵. Автори «Методичних рекомендацій...» рекомендували 20 лютого – у День Героїв Небесної Сотні вшанувати подвиг Героїв Небесної Сотні проведенням в усіх навчальних закладах єдиного уроку, загальношкільних лінійок та позакласних виховних заходів. Зміст виховних заходів мав позиціонувати Майдан як форму небаченого дотепер у світовій історії мирного колективного протесту українців у відповідь на порушення базових прав людини і громадянина з боку недемократичного політичного режиму в країні⁶.

В «Інструктивно-методичних рекомендаціях щодо організації освітнього процесу та викладання навчальних предметів у закладах загальної середньої освіти у 2022/2023 навчальному році»⁷ також констатовано, що під час вивчення подій «пильної уваги потребує також розгляд історії Революції Гідності та початку російсько-української війни у 2014 р., і новий етап агресії Росії – початок повномасштабної війни у лютому 2022 р. й боротьби за незалежність української держави»⁸. Наголошено, що «крах путінського режиму, як і його агресивних попередників, та перемога України й вільного світу є неминучими у середньостроковій чи більш довгій перспективі»⁹. Зроблено висновок про те, що «навчання цього сучасного матеріалу має здійснюватися з дотриманням відповідних психолого-педагогічних норм, щоб убезпечити учнівство від отримання психологічних травм»¹⁰. Рекомендовано акцентувати увагу на тому, що «Україна опинилася на передній лінії фронту боротьби за європейські, людські цінності» і «важливу роль у цій боротьбі має освіта взагалі та особливо історична, якій належить особлива роль у формуванні учнівства як свідомих громадян/громадян України»¹¹.

⁵ Там само.

⁶ Там само.

⁷ Інструктивно-методичні рекомендації щодо організації освітнього процесу та викладання навчальних предметів у закладах загальної середньої освіти у 2022/2023 навчальному році. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/metodichni%20recomendazii/2022/08/20/01/Dodatok.9-5.klas.predmety.intehr.kursy.hromadyan.ta.istorychn.osvit.haluzi.6-11.klas-predmety.osvitnoyi.haluzi-Suspilstvoznastvo.kursy.dukhovno-moral.spryamuv.20.08.2022.pdf>

⁸ Там само.

⁹ Там само.

¹⁰ Там само.

¹¹ Там само.

Відповідаючи на запитання: «Як виховувати в учнів національну свідомість і яка в цьому роль шкільної освіти?» Нова українська школа (НУШ), як бачимо, апелює до найбільш яскравих і водночас трагічних сторінок української історії, кою є, зокрема, без сумніву, Революція Гідності. «Наше суспільство часто сприймає патріотизм через його емоційний компонент... Яскраві приклади прояву емоційного складника патріотизму – це три українські революції [Революція на граніті, Помаранчева революція та Революція Гідності – авт.]. Це гостра реакція на несправедливість, на необхідність відновлення гідності, честі й демократичних цінностей», – читаємо на веб-сайті НУШ¹².

Рекомендації МОН України, наукових та освітніх установ були враховані при підготовці шкільних підручників з новітньої історії України. Упродовж 2015–2024 рр. побачили світ десятки підручників «Історії України» (11 кл.), в яких висвітлювалися події Революції Гідності. Найбільш відомі з них: «Історія України і світ (інтегр. курс, рівень стандарту)»¹³ (автори – М. Мудрий, О. Аркуша), «Історія України. Рівень стандарту»¹⁴ (автори – Г. Хлібовська, О. Наумук, М. Крижанівська, І. Гирич, І. Бурнейко), «Історія України (профільний рівень)»¹⁵ (автори – О. Мартинюк та ін.), «Історія України (профільний рівень)»¹⁶ (автори – В. Власов, С. Кульчицький), «Історія України (рівень стандарту)»¹⁷ (автори – М. Сорокопуд, О. Гісем).

Перші згадки про події Майдану з'явилися уже у підручниках з історії України для 11 класу, які були підготовлені у 2015–2016 рр. Революція Гідності розглядається їх авторами як кульмінація боротьби суспільства за європейський вибір. Автори підручників, зазвичай, намагалися поєднати фактологічний виклад з емоційно-ціннісним виміром,

¹² Лиховид І. Як виховувати в учнів національну свідомість і яка в цьому роль шкільної освіти. URL: <https://nus.org.ua/2024/11/21/yak-vyhovuvaty-v-uchniv-natsionalnu-svidomist-i-yaka-v-tsomu-rol-shkilnoyi-osvity/>

¹³ Історія України і світ (інтегр. курс, рівень стандарту): підручник для 11-го кл. закл. заг. серед. освіти / Мар'ян Мудрий, Олена Аркуша. Київ: Генеза, 2019. 304 с.: іл., карти.

¹⁴ Історія України. Рівень стандарту: підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти / Г. М. Хлібовська, О. В. Наумук, М. Є. Крижанівська, І. Б. Гирич, І. О. Бурнейко. Тернопіль: Астон, 2019. 256 с.: іл.

¹⁵ Історія України (профільний рівень): підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти / О. О. Мартинюк. Харків: Вид-во «Ранок», 2019. 256 с.: іл.

¹⁶ Історія України (профільний рівень): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти / В. С. Власов, С. В. Кульчицький. Київ: Літера ЛТД, 2019. 288 с.: іл.

¹⁷ Історія України (рівень стандарту): підруч. для 11 класу закладів загальної середньої освіти / М. Н. Сорокопуд, О. О. Гісем. Тернопіль: Навчальна книга, 2019. 240 с.: іл.

приділяючи особливу увагу жертвості Небесної сотні як символу національної єдності. Такий підхід формував в учнів чіткий моральний орієнтир і водночас підкреслював тяглість боротьби українського народу за свободу та незалежність.

Як висвітлювали події Революції Гідності 2013–2014 рр. автори підручників? Для прикладу, у підручнику з «Історії України» (Київ, 2019)¹⁸ для закладів загальної середньої освіти В. Даниленко, М. Смольницька так описували початок революційних подій: «Відмова В. Януковича підписати асоціацію з ЄС (відмову озвучено за тиждень до проведення саміту в м. Вільнюс, під час якого мало відбутися підписання) викликала обурення українського суспільства. Для громадськості європейський вибір був вибором кращого способу життя. Перша акція відбулася 21 листопада 2013 р. На знак протесту на майдан Незалежності вийшло близько 1500 людей – переважно журналісти, громадські активісти та опозиційні політики. Згодом до них приєдналися студенти вишів з усієї країни... Реакція влади була прогнозованою: вона стягнула підрозділи органів внутрішніх справ та продемонструвала готовність застосувати силу проти мітингувальників. У ніч на 30 листопада відбувся переломний момент протестного руху»¹⁹.

Авторами підручника констатовано, що «акція, що починалася як мирний протест, за кілька тижнів перетворилася на криваві сутички. 18 лютого 2014 р. насильство досягло піку. За три дні загинуло близько 80 людей. Убивства викликали кардинальні зміни. До Києва почали прибувати прихильники протестувальників з регіонів України. Представники європейських структур почали публічно висловлюватися щодо застосування санкцій. Почався активний розкол пропрезидентської більшості у Верховній Раді України. Парламент був змушений реагувати на події»²⁰.

У підручнику В. Власова, С. Кульчицького «Історія України» (Київ, 2019)²¹ для закладів загальної середньої освіти, аналіз подій Революції Гідності починається із передумов. «Подією, яка спричинила соціальний вибух, стала неочікувана відмова Президента України В. Януковича підписати

Угоду про асоціацію з Євросоюзом, – зауважували історики. – У зв'язку з цим протестні акції почали називати Євромайданом. Переговори щодо асоціації з Євросоюзом тривали ще з часів президентства В. Ющенка і продовжилися за каденції В. Януковича – з 2007 по 2012 рр. 30 березня 2012 р. глави делегацій України й усіх країн Євросоюзу парафували (попередньо підписали) угоду. Підписання її мало відбутися в листопаді 2013 р. на зустрічі голів урядів Євросоюзу у Вільнюсі. За лічені тижні до саміту у Вільнюсі ситуація докорінно змінилася. Влада змінила своє рішення й оголосила про припинення підготовки до підписання Угоди про асоціацію з Євросоюзом. Ця сенсаційна новина збурила українське суспільство... 19 лютого СБУ оголосила про початок антитерористичної операції на території України. Серйозні бої йшли в Івано-Франківську, Львові, Луцьку, Полтаві, Тернополі. «Кривавий четвер» 20 лютого на вулиці Інститутській додав до жертв режиму 53 людини, з них чотирьох силовиків»²².

Автори підручника виокремили період піку протистояння влади з опозицією: «22 січня 2014 р., у День соборності України, снайпери «Беркута» застрелили на вулиці Грушевського п'ятьох активістів Євромайдану. Пішов відлік жертв режиму В. Януковича, пізніше названих Небесною Сотнею. Одночасно в Києві та інших містах розпочалося захоплення будівель адміністрацій. Протистояння із силовиками вступило в критичну фазу»²³.

Окремі політики, які у 2013–2014 рр. підтримували тодішнього Президента України, а сьогодні зрадника України – В. Януковича, зверталися згодом з судовими позовами з вимогою змінити тексти шкільних підручників²⁴. Зокрема, за позовом Андрія Портнова 26 січня 2021 р. Окружний адміністративний суд Києва зобов'язав Міністерство освіти та науки переглянути підручники для 5 та 11 класів з історії України щодо висвітлення Революції Гідності. У ньому він стверджував, що в шкільних підручниках з історії «попередній політичний режим намагався героїзувати і міфологізувати низку державних злочинців і учасників масових заворушень 2013–2014 років»²⁵. На його

¹⁸ Історія України: рівень стандарту: підруч. для 11-го кл. закл. заг. серед. освіти / Віктор Даниленко, Мирослава Смольницька. Київ: Генеза, 2019. 224 с.

¹⁹ Революція Гідності. URL: <https://uahistory.co/pidruchniki/danilenko-ukraine-history-11-class-2019-standard-level/39.php>

²⁰ Там само.

²¹ Історія України (рівень стандарту): підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти / В. С. Власов, С. В. Кульчицький. Київ: Літера ЛТД, 2019. 256 с.

²² Революція Гідності 2013–2014 рр. URL: <https://uahistory.co/pidruchniki/vlasov-ukraine-history-11-class-2019-standard-level/26.php>

²³ Там само.

²⁴ МОН має переглянути підручники з історії щодо подій Революції Гідності. Апеляція залишила чинним рішення на користь Портнова. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/revolyuciya-gidnosti-v-pidruchnikah-z-istoriji-mon-pereglyane-knigi-cherez-pozov-portnova-50154901.html>

²⁵ Мельничук О. Суд зобов'язав Міносвіти переглянути під-

думку, виклад подій Революції Гідності «спотворює дійсні історичні події» та містить вигадані факти. Як приклад А. Портнов наводив підручник з історії України для 11 класу (2019), де написано, що «22 січня 2014 року, у День соборності України, снайпери Беркута застрелили на вулиці Грушевського п'ятьох активістів Євромайдану»²⁶. За словами позивача, це обвинувачення не підтверджено жодним обвинувальним вирокком на час публікації книги.

Таким чином, Революція Гідності стала не тільки однією з ключових подій новітньої історії України, а й важливим чинником формування національної свідомості школярів. Події Майдану (2013–2014 рр.) використовуються у сучасній шкільній освіті як інструмент патріотичного та морального виховання, з акцентом на жертвенність, відстоювання прав людини та колективні демократичні цінності. МОН України разом, Інститут модернізації змісту освіти, інші науково-освітні установи упродовж останніх років активно впливають на підручникотворення, створюючи

ручники з історії щодо Революції гідності. URL: <https://rayon.in.ua/authors/324/oksana-melnichuk>

²⁶ Там само.

методичні матеріали і рекомендації для педагогів, що свідчить про прагнення держави впливати на процес формування морально-ціннісних орієнтирів учнів. Автори підручників для 11 класу намагаються балансувати між фактологічним викладом подій та їх емоційно-ціннісним тлумаченням з особливим акцентом на Небесну Сотню як символ національної єдності та жертвенного прагнення до свободи. Водночас, висвітлення подій Революції Гідності у підручниках не залишилося поза політичним дискурсом. Яскравий приклад – судові позови прихильників експрезидента-зрадника України В. Януковича (наприклад, А. Портнова), що, як видається, свідчить про конфлікт між державним баченням національної історії та окремими політичними силами, які намагаються змінити / спотворити виклад подій. Отже, Революція Гідності у шкільних підручниках постає як один із ключових чинників формування національної ідентичності, етичних та громадянських цінностей, що сприяє розвитку патріотично налаштованих громадян України, готових в умовах російсько-української війни та повоєнного часу усвідомлено протистояти зовнішнім та внутрішнім загрозам державності.

References

Paragraf ta metodychni materialy «Revoliutsiia Hidnosti ta ahresiia Rosii proty Ukrainy» dostupni v elektronnomu formati [The paragraph and methodological materials «The Revolution of Dignity and Russia's Aggression Against Ukraine» are available in electronic format]. URL: <https://mon.gov.ua/news/paragraf-ta-metodichni-materiali-revoliutsiya-gidnosti-ta-agresiya-rosii-proti-ukraini-dostupni-v-elektronnomu-formati>

Pro metodychni rekomendatsii z pytan orhanizatsii vykhovnoi roboty u navchalnykh zakladakh u 2016/2017 navchalnomu rotsi: Lyst DNU «Instytut pisliadyplomnoi osvity» [On the methodological recommendations regarding the organization of educational work in schools for the 2016/2017 academic year: Letter from the State Scientific Institution «Institute of Postgraduate Education»]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1828729-16#Text>

Instruktyvno-metodychni rekomendatsii shchodo orhanizatsii osvithoho protsesu ta vykladannia navchalnykh predmetiv u zakladakh zahalnoi serednoi osvity u 2022/2023 navchalnomu rotsi [Instructional and methodological recommendations on the organization of the educational process and the teaching of academic subjects in general secondary education institutions for the 2022/2023 academic year]. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/zagalna%20serednya/metodichni%20recomendazii/2022/08/20/01/Dodatok.9-5.klas.predmety.intehr.kursy.hromadyan.ta.istorychn.osvit.haluzi.6-11.klas-predmety.osvitnoyi.haluzi-Suspilstvoznnavstvo.kursy.dukhovno-moral.spryamuv.20.08.2022.pdf>

Lykhovyd I. Yak vykhovuvaty v uchniv natsionalnu svidomist i yaka v tsomu rol shkilnoi osvity [How to cultivate national consciousness in students and what is the role of school education in this process]. URL: <https://nus.org.ua/2024/11/21/yak-vykhovuvaty-v-uchniv-natsionalnu-svidomist-i-yaka-v-tsomu-rol-shkilnoyi-osvity/>

Istoriia Ukrainy i svit (intehr. kurs, riven standartu): pidruchnyk dlia 11-ho kl. zakl. zah. sered. osvity [History of Ukraine and the World (integrated course, standard level): textbook for 11th grade of general secondary education institutions] / Marian Mudryi, Olena Arkusha. Kyiv: Heneza, 2019. 304 s.: il., karty.

Istoriia Ukrainy. Riven standartu: pidruchnyk dlia 11 klasu zakladiv zahalnoi serednoi osvity [History of Ukraine. Standard Level: textbook for 11th grade of general secondary education institutions] / H. M. Khlіbovska, O. V. Naumuk, M. Ye. Kryzhanivska, I. B. Hyrych, I. O. Burneiko. Ternopil: Aston, 2019. 256 s.: il.

Istoriia Ukrainy (profilnyi riven): pidruch. dlia 11 kl. zakl. zahal. sered. osvity [History of Ukraine (advanced level): textbook for 11th grade of general secondary education institutions] / O. O. Martyniuk. Kharkiv: Vyd-vo «Ranok», 2019. 256 s.: il.

Istoriia Ukrainy (profilnyi riven): pidruchnyk dlia 11 klasu zakladiv zahalnoi serednoi osvity [History of Ukraine (advanced level): textbook for 11th grade of general secondary education institutions] / V. S. Vlasov, S. V. Kulchytskyi. Kyiv: Litera LTD, 2019. 288 s.: il.

Istoriia Ukrainy (riven standartu): pidruch. dlia 11 klasu zakladiv zahalnoi serednoi osvity [History of Ukraine (standard level): textbook for 11th grade of general secondary education institutions] / M. N. Sorokopud, O. O. Hisem. Ternopil: Navchalna knyha, 2019. 240 s.: il.

Istoriia Ukrainy: riven standartu: pidruch. dlia 11-ho kl. zakl. zah. sered. osvity [History of Ukraine: standard level: textbook for 11th grade of general secondary education institutions] / Viktor Danylenko, Myroslava Smolnitska. Kyiv: Heneza, 2019. 224 s.

Revoliutsiia Hidnosti [Revolution of Dignity]. URL: <https://uahistory.co/pidruchniki/danilenko-ukraine-history-11-class-2019-standard-level/39.php>

Revoliutsiia Hidnosti 2013–2014 rr. [Revolution of Dignity, 2013–2014]. URL: <https://uahistory.co/pidruchniki/vlasov-ukraine-history-11-class-2019-standard-level/26.php>

MON maie perehlianyty pidruchnyky z istorii shchodo podii Revoliutsii Hidnosti. Apeliatsiia zalyshyla chynnym rishennia na koryst Portnova [The Ministry of Education and Science (MES) must review history textbooks regarding the events of the Revolution of Dignity. The appeal upheld the decision in favor of Portnov]. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/revolyuciya-gidnosti-v-pidruchnikah-z-istoriji-mon-pereglyane-knigi-cherez-pozov-portnova-50154901.html>

Melnychuk O. Sud zoboviazav Minosvity perehlianyty pidruchnyky z istorii shchodo Revoliutsii hidnosti [The court obliged the Ministry of Education to review history textbooks concerning the Revolution of Dignity]. URL: <https://rayon.in.ua/authors/324/oksana-melnichuk>